

Dr. Igor Grdina

Boris Pahor, stoletje človeške vesti¹

Boris Pahor je – če govorimo v slovarju Anatola Francea – ne le trenutek, temveč kar stoletje človeške vesti. Še posebej slovenske. Njegova edinstvena artikulacija neudušljive zavzetosti in strastnega zavračanja, ki se ni pustila utišati ne naglo menjajočim se avtoritetam ne nekoliko trajnejšim okoliščinam, ni dopuščala ravnodušnosti. Zgolj jemanje na znanje pri mislih, ki jih je pisatelj s svojimi intervencijami v življenjsko stvarnosti in literarno dejanskost preobrazil v ekspresivistični ognjenik in komunikacijsko lavo, ni bilo mogoče.

Kdor se je znašel v prostoru valovanja Pahorjeve besede, se je kratko malo moral odločiti, ali bo v resonanci z njo ali pa ji bo nasprotoval. Pisatelj je dosegel, da se je bilo sleherniku treba odločiti na ravni, ki jo je sam izbral. Zato se je zapletel v niz polemičnih dialogov – pa celo mnogogovorov –, v katerih je bil z druge strani večkrat deležen brutalne prekinitve komunikacije. V časih, ki so sledili njegovim vrnitvi iz predverij smrti v hitlerjanskih taboriščih, je bila najtrša med njimi tista iz marca 1975, ko mu je bil prepovedan prestop meje med Italijo in Jugoslavijo. Oblasti v Ljubljani in Beogradu so objavile intervjuja z Edvardom Kocbekom, v katerem je bila prvič izrečena nepreslišljiva beseda o apokaliptičnih pomorih, ki so na Slovenskem sledili tragediji druge svetovne vojne, razumele kot Pahorjevo zadnjo repliko. Izvajalcem del v politično diriganem pogromu, ki so se tržaškemu pisatelju na vso moč trudili »vzeti mero«, je bila v Jugoslaviji kar nekaj let zagotovljena varnost pri sukanju ideološke mesoreznice: v javnosti jih nihče ni smel motiti. Zato je bila septembra 1976 Pahorju vnovič izrečena prepoved prestopa osimske meje, ki jo je propagandistična mašinerija režima maršala Tita bombastično razglašala za najbolj odprto v Evropi. Zanj železna zavesa, ki jo je po letu 1945 komunistični Olimp spustili čez staro celino od Szczecina do Trsta, ni bila dvignjena po sporu med moskovskim in beograjskim politbirojem.

A nazadnje so zadržali šefi črne kuhinje, v kateri so se varili ideološki strupi rdeče Slovenije, ugotovili, da Pahorja niso karantenzirali: večdesetletno mletje njegovega opusa v sončni prah je dokazovalo le to, da je ustvaril nerazgradljiva dela. Živa in vznemirljiva. Vrh vsega si je pisatelj v eni od glos, ki

jo je po »predmejski« prepovedi svojega *Odiseja ob jamboru* objavil v reviji *Zaliv*, drznil v razposajeni trubarjanščini ironistično spoprijeti z Edvardom Kardeljem – Krištofom. Komunistični prvak, ki je kot »pismouk« maršala Tita – tako ga je v romanu *Prvi krog* označil Aleksander Isajevič Solženicin – v Sloveniji uničeval elite ter povzdigoval ideološko impregnirano avantgardo, je bil brez dvoma najpomembnejši agregat, iz katerega se je napajala srditost

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Književna republika Borisa Pahorja* (J6-4619), ki ga financira ARRS (vodja: dr. Urška Perenič).



Spomenik Edvardu Kardelju v Ljubljani, delo akad. kiparja Draga Tršarja. Pahor je upodobljenca v eni od glos ironično označil za »vseh zapuvidi inu prepuvidi mojstra«; foto: osebni arhiv avtorja.

do Pahorjevih pogledov, uvidov in vizij. Pisatelj pluralizem, ki je bil navezan na celoten spekter človeškosti, je bil za politika, čigar čvrsto totalitarna misel se je po vrsti obračunov obrusila do dopustnosti artikulacije množinskosti samoupravnosocialističnih interesov – torej do prisotnosti zelo ozkega in lahko nadzorljivega nabora idej v javnem prostoru – nesprejemljiv.

Dejansko sta se v opusih tržaškega viteza peresa in ljubljanskega oblastnega maga soočila dva nezdružljiva koncepta. A le Kardeljev je bil tak, da je za svoje delovanje potreboval uničenje drugega. Bil je povsem odvisen od onemogočanja alternative, ki sega prek socialističnih plotov. Zato je kljub privlačnosti za absolutiste, ki sredi bohotne raznolikosti sveta poznajo le dve stališči – svoje in nesprejemljivo –, propadel.

Kardelju ljudje preprosto niso verjeli. V trdi povojni stvarnosti je prevečkrat vzbudil upanje, da bo kaj spremenil, pa se je vedno izkazalo, da so bila vsa predruženja, ki se jih je lotil, namenjena zgolj krepitvi njegove (pre)moči na jugoslovanski šahovnici. A nazadnje je zagnani politik svoj obraz uzrl v zrcalu totalitarnega eliminacionizma: priznal je, da človeku sreče ne more dati ne država, ne sistem, ne stranka, temveč si jo lahko ustvari le vsak sam. Ker so bili zanj mnogi prikrajšani prav zaradi njegove dejavnosti in ideologije, je bil na dlani sklep, da si je skupaj s svojimi tovariši vzel celo pravico do odločanja o uvrstitvi posameznikov med ljudi. Tega se ni dalo zakriti niti z največjim trudom, da bi se samoupravni sistem prikazal kot prvinska – predpolitična – oblika bivanjske organiziranosti. Usoda je bila s Kardeljem nazadnje neusmiljena: tisti, ki jih je v krvavi rihti spomladi 1945 in vrsti čistk v naslednjih letih pustil pri življenju, so mu v Ljubljani postavili spomenik, kakršnega si je zaslužil: njegova bronena postava je bila obdana z bolj ali manj dolgonosimi brezobličneži ...

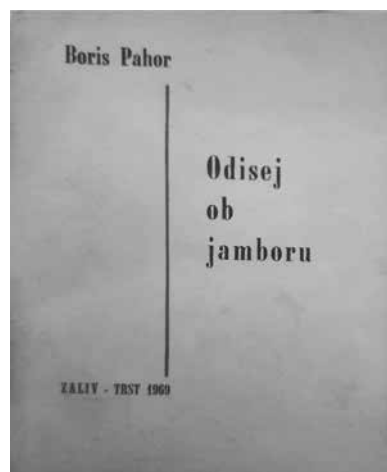
Pahor pa z zaupanjem ni imel težav. Njegov tržaški naslov je bil zedinjena Slovenija v malem. V dobi, ko je v večjem merilu ni smelo biti. Tudi nasprotniki – pa naj so še tako strastno polemizirali z njim – niso mogli reči, da ne vedo, kje in za kaj stoji. Sorodniki Stanka Vuka so mu celo očitali, da je o (pol)nekdanjosti povedal preveč. Obsežno pismo Vlade Šebek Bidovec - Morane z začetka aprila 2007 pa dokazuje, da je Pahor užival sloves najzanesljivejšega ohranjevalca spomina na stoletje, katerega vest je. Partizanka, ki je 3. maja 1945 množico, ki se je zbrala na tržaškem Velikem trgu, z balkona občinske palače nagovorila po slovensko, je pisatelju zaupala prenekatero mučno podrobnost iz svojega življenja. Ne glede na to, da so ji vsi priznavali nesebičnost in neustrašnost, se je predvsem zaradi svojega moža Stanka Bidovca – njegovega brata Ferda so fašisti septembra 1930 ustrelili na bazovski gmajni – v Jugoslaviji znašla v težavah. Včasih tudi na robu. Njenega soproga, ki je bil med drugo svetovno vojno v dachauskem taborišču in se potem tako zaradi zloglasnih procesov proti bivšim internirancem kot zaradi podpore resoluciji

Informbiroja ni mogel podati čez mejo Titove države, je namreč zadela prepoved pozitivnega spomina. Odrekalo se mu je celo priznanje zavzetosti za materinščino: čeprav je v tržaškem občinskem svetu prvi govoril v slovenščini prav on, se je to dejanje začelo pripisovati Dušanu Hreščaku. Pisatelj živi arhiv, ki je bil nekoč temelj za mnoge glose v *Zalivu*, se je tudi ljudem drugačnih nazorov očitno zdel najboljše jamstvo za to, da zgodovina ne bo za vedno ostala ponarejena.

Značilno so se šele po Pahorjevi smrti pojavili glasovi, ki so se v refleksijah o njegovem žitju in bitju trudili izogniti ravnem, na katere je postavil svoje viseče vrtove. Zamenjava filozofije, ki ji je zmerom mar za lasten nivo, s teorijo, katere leteča preproga se more spustiti v vsako lego, pač omogoča vsakršne obvoze in zastranitve. V breztalni sodobnosti se prizadevanje za upoštevanje nekoč z neznansko ihto zabrisovanih pisateljevih duhovnih markacij burkaško označuje za

poskus ustvaritve dvojništva. Šlo naj bi za težnjo po pomnoževanju enkratnega v svojem prostoru. In edinstvenega v vsakršnem času. A kljub bohotnim cvetovom digitalizacije in mnogim skrb vzbujajočim sadovom kloniranja je multiplikacija zgodovine, ki jo oblikuje nepregledno število njenih s pozornostjo osončenih in s spregledovanjem osenčenih ustvarjalcev, še pred pragom mogočega. In če so se v dneh vrhunca Pahorjevega življenja v ljudeh in skupnostih ob soočenju z nerazumljivostmi porajale nove strategije mišljenja, se v današnji zadnji izmeni praviloma z resigniranim posmehom vztraja pri starih. Vprašanja, na katera kultni interpreti današnjosti ne najdejo odgovora, se brž razglasijo za napačno zastavljena in zato neodgovorljiva. Dejansko pa gre le za prikrivanje nezmožnosti soočenja z izzivi, ki se pojavljajo ob trkih plugov zgodovine s stvaritvami neupogljivih osebnosti, za katere potop v množico brezposebnežev in brezusodovcev ni mogoč. V bistvu se poskuša z intelektualnim rokovnjaštvom razvrednotiti, kar je Pahor s svojo bivanjsko izkušnjo in pripovedno-esejskim opusom vgraviral v zavest sodobnikov in prihodnje rojenih. Tako s sprejetjem ozemljenega izraza, ki je bil po sodbi enega njegovih jezikovnih svetovalcev Lina Legiše nasprotni pol virtuozni, a neskrivano iskani pripovedni veččini Alojza Rebule, kakor z zavrnitvijo fašizma, nacionalnega socializma in komunizma.

Skoraj hkrati z norčavimi mimobežniki pa so se pojavili tudi od ignorantske vzvišenosti podrhtevajoči vpraševalci o Pahorjevi umestljivosti v središče slovenskega literarnega kozmosa. Ob njih je mogoče le vzklikniti: Napuha trud zaman! – kajti tržaški pisatelj sodefinira osredje naše misli in besede. V ekspresivističnem epicentru in komunikacijskem vozlišču slovenske književnosti ni samo temeljni oblikovalec vrste nepogrešljivih prostorsko-časovnih plasti in tematskih niti, temveč tudi vzpostavlja kriterijev. Pahor sodi v vrsto nepreštevilnih ljudi, ki so svojo usodo oblikovali sami. Z ustvarjanjem. Neredko vsemu navkljub. Ni odvisen od vratolomnih konstrukcij mrkogledih revizorjev duha in srca, ki nočejo nič vedeti o tem, da je neodvečna teorija pravzaprav idealni tip oziroma model bodisi ožje bodisi (naj)širše dejanskosti. Ne pa poenostavljalka – ali celo ponarejevalka – življenjskih pojavov.



Pahorjeva brošura *Odisej ob jaboru* je prvič izšla leta 1969. Na hodnikih oblasti v Ljubljani je vzbudila obilo srdite pozornosti, saj je bila kritična do Kardeljevega (ne)razumevanja naroda. Foto: osebni arhiv avtorja.